

Irène Flygare och Maths Isacson: *Jordbruket i välfärdssamhället: 1945–2000*. Det svenska jordbrukets historia. (Bd 5). Natur och Kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg, Stockholm 2003. 391 s., ill. ISBN 91-27-35224-2.

Människor och gårdar är alltså jordbrukets fundament. I mötet dem emellan blir jordbruket till, ett möte som resulterar i kött, mjölk och säd, men även i vardagsliv, förhoppningar och föreställningar.

Citatet är hämtat från Irène Flygares och Maths Isaacsons *Jordbruket i välfärdssamhället* som utgör den sista delen i en serie på fem om den forna modernärningens historia. Boken skildrar perioden 1945 fram till idag, i många avseenden en av de mest dramatiska epokerna som den agrara näringen har genomlevt. Efter andra världskriget, särskilt under 1960-talet, försvann hundratusentals jordbruksföretag, en ödeläggelse fullt jämförbar med agrara kriser under medeltiden och det av krig härjade 1600-talet. Å ena sidan lades oerhörda arealer åkermarker, liksom biologiskt rika fodermarker. Som en följd av en långt driven teknisk och kemisk utveckling stegrades å andra sidan produktionen till den grad att ett besvärande överskott uppstod på 1970-talet. Detta skedde bl.a. till priset av en förgiftad miljö och en förändrad landskapsbild där ålderdomliga strukturer fick vika under ett rationaliserat och motoriserat jordbruk.

Självklart medförde denna jordbruksomvandling också sociala förändringar. Tiden efter andra världskriget tillhör familj jordbruket medan jordbruksarbetare och småbrukare kom att sugas upp av industrin. I kontrast till denna omvälvande process står den jordbrukande befolkningens seglivade normsystem som i boken bl.a. beskrivs som ett sedan generationer nedärvt patriarkat, för vilket arbetet är ett sätt att leva.

Boken beskriver således ett angeläget stycke nutidshistoria om en verksamhet och en samhällsgrupp som genomgått omvälvande förändringar, men som paradoxalt nog fortfarande kan sägas vara bärare av ålderdomliga traditioner som de flesta av oss har ett eller annat förhållande till.

Att skriva nutidshistoria innebär med nödvändighet att sovra både i antalet teman och i en flod av källor. Alla aspekter kan inte speglas, vilket författarna heller inte har haft avsikt att göra. Skogsbruket, en bärande del för många bönder i stora delar av vårt land, berörs

exempelvis inte. Detta minskar naturligtvis många läsaes möjligheter att förstå förutsättningarna för den överraskande seghet som jordbrukssektorn uppvisat, men någonstans ska man ju dra gränsen. Ändå är det påfallande och imponerande med vilken ambition författarna tagit sig an uppgiften och det förefaller som man i huvudsak lyckats med att ge en trovärdig bild av det svenska jordbruket och dess människor. För till skillnad från många andra framställningar under senare år är det människan som står i centrum.

Ett annat problem som författarna ställts inför är att det inte gjorts någon mer omfattande forskning kring den aktuella perioden som helhet, även om enskilda studier långt ifrån saknas. Framställningen bygger därför i hög grad på sammanställningar av sådana, på officiell statistik, offentliga utredningar och liknande, men också på "mjukare" källor som utgått ifrån ett antal museers samtidsdokumentation (*SAMDOK*) samt minnesmaterial av olika slag, som *Bondeminnen* från 1990-talet.

I bokens första del "Gårdar, mark och människor" redovisas de kolossala förändringar som ägt rum efter andra världskriget med avseende på antalet jordbruk, åkermark och av den till jordbruket knutna befolkningen. Småbrukens försvinnande till trots domineras fortfarande det svenska jordbruket av mindre gårdar vars ekonomiska bärighet långt ifrån är självklar. Som en förklaring till denna trotsiga överlevnad lyfter författarna fram en viktig aspekt av det agrara samhället, nämligen betydelsen av ägandet och förvaltandet av jord. Att bruka jorden som man ärvt och kunna lämna den i gott skick till kommande generationer framhävs som kärnan i en *agrar ideologi*. Därmed blir också principerna för hur jorden och gården överförs till barnen av central betydelse i sammanhanget. Man menar exempelvis att arvtagaren till detta förvaltarskap, enligt den traditionstyngda normen, oftast den äldste sonen, redan som barn utsetts och utbildats i sin roll.

En av många förändringar inom jordbruket de senaste 50 åren, som man kan läsa om i bokens andra del "Vardagsliv", är den ökade graden av specialisering. 1950-talets bondgårdar må ha haft olika huvudinriktningar men torde i stort sett ha varit självförsörjande på livsmedel. En mer sammansatt jordbruksekonomi gav möjlighet att hålla allehanda husdjur och samtidigt driva ett mer varierat åkerbruk. Bilden av en bondgård, som många av oss fortfarande bär inom oss, var ännu vid början av 1960-talet levande och även bland jordbrukarna själva fanns en föreställning om att "en bonde utan kor och kalvar inte var en riktigt bonde". Kanske är just mjölkpro-

ducenternas kraftiga tillbakagång den aspekt av efterkrigstidens omvandling, åtminstone för en utomstående, som utgör den mest märkbara produktionsförändringen inom jordbruksnäringen. Från att ha funnits på i stort sett alla normalstora gårdar på 1950-talet har idag mindre än en femtedel av de redan starkt decimerade företagen mjölkbesättningar. Utvecklingen har lämnat oss med tusentals tomma ekonomibyggnader och ett igenväxande landskap. Och någon återvänder tycks inte siktas. Tvärtom, idag går utslaktningen i samma rasande tempo som under 1960-talet.

Nötboskapen gav inte bara bönderna mjölkinkomster utan producerade också stallgödsel. Med konstgödseln, som på bred front slog igenom först under 1960-talet, upphörde emellertid det uråldriga sambandet mellan boskapsskötsel och åkerbruk. Konstgödseln var bara en aspekt av många kemiska innovationer som kom jordbruket till del under efterkrigstiden, och det är lätt att vara efterklok när man ser med vilken naivitet man hanterade denna farliga materia, med ett minimum av skyddsutrustning. Bekämpningsmedel som DDT och kvicksilverbetat utsäde etc. togs dock emot med entusiasm och ansågs kunna lösa många av jordbrukets månghundraåriga problem. När de förödande effekterna på miljö och människor uppdagades under 1970-talet sattes bönderna på de anklagades bänk och fick klä skott för mycket av den miljöförstöring som man långt ifrån var ensamma om att ha orsakat. Under senare årtionden har emellertid trenden vänt och den ekologiska medvetenheten som säljande argument har kunnat utnyttjas av jordbruksnäringen. Idag framstår också jordbruket som en garant för en miljö bestående av ett landskap som är rikt på kulturhistoriska och biologiska värden. Författarna höjer emellertid ett moraliskt pekfinger mot de landskapsvårdande myndigheter, vars romantiska förkärlek för det småskaliga och traditionella står i en avig kontrast till böndernas egna värderingar, för vilka själva brukandet utgör det traditionella, och skönheten lika gärna kan bestå i det rationella.

Jordbrukets roll i debatten om miljön illustrerar också ett av näringens dilemman. Hur man än gjorde så tycks det några årtionden senare ha varit fel. När man efter stort risktagande hade rationaliserat driften på 1950- och 1960-talen resulterade det i ett besvärande överskott några decennier senare. När man fick bidrag för att plantera gran på hagmarkerna så får man idag ersättning för att ta bort samma granar osv. Och ändå har man bara följt de intentioner som statliga myndigheter anvisat. På andra näringssektorer har ett lika starkt och proble-

matiskt förhållande till staten som jordbruket och det motiveras bl.a. av den subventionerings- och prispolitik som drivits under större delen av 1900-talet. Detta var något som bönderna och deras representanter gick in i med öppna ögon. Själva har man gärna framhållit viljan att ta ett nationellt ansvar för livsmedelspolitiken, men det faktum att subventionerna gav en viss grundtrygghet för en bransch som varken ansett sig tillhöra arbetarklassen eller det kapitalstarka näringslivet har rimligen spelat en avgörande roll. Statens jordbrukspolitik går därför som en röd tråd genom boken och utgör ett av huvudavsnitten i den avslutande delen "Att ta plats i välfärdssamhället".

1947 togs ett jordbrukspolitiskt beslut som omfattade tre mål: effektivitetsmålet, produktionsmålet och inkomstmålet. Det senare syftade till att öka böndernas inkomst till samma nivå som industriarbetarnas. För att nå dessa ambitioner krävdes bl.a. en "förbättring" av jordbrukens storlek och ägosammansättning. Man beslöt därför stödja enheter som kunde försörja en familj, s.k. basjordbruk. I förlängningen strävade man emellertid efter att åstadkomma större gårdar, s.k. normjordbruk, medan smågårdarna, med under 10 ha åkermark, betecknades som ofullständiga jordbruk, som under en övergångsperiod ansågs behöva avvecklas. De senare utgjorde då ca två tredjedelar av landets gårdar. Man betonade att målen skulle uppnås frivilligt men lantbruksnämnderna, som ansvarade för rationaliseringsprocessen, hade kraftfulla verktyg i sina händer i form av förköpsrätten, förvärvslagstiftningen och bidragshanteringen.

Eftervärldens dom över denna politik har varit blandad men domineras av en starkt fördömande hållning, helt i linje med den småbrukarromantik som präglar dagens landskapsförvaltning och som bl.a. kommit till uttryck i populära tv-serier som *Hem till byn*. Författarna förefaller att ansluta sig till denna hållning, och beskriver processen som en av socialdemokraterna initierad del av välfärdsprojektet där ett av huvudmotiven var att frigöra folk till den växande industrisektorn. Att sådana tankar fanns är otvivelaktigt, men kanske skulle bilden av jordbrukspolitikens praktik blivit mer nyanserad om någon av de föraktade "ingenjörerna" på lantbruksnämnderna fått komma till tals i boken. Enligt många av dessa skulle den negativa utvecklingen ha haft sin gång alldeles oavsett vilken politik man förde, och sannolikt blivit än mer dramatisk "den hårda jordbrukspolitiken" förutan. Uppfattningen stöds för övrigt av den forskning som bedrivits om Norrlands inland, där nedläggnings-

processen uppstod spontant långt innan det beryktade jordbruksbeslutet. Att nedläggningen fått förnyad fart också i vår egen tid, utan att jordbrukspolitiken kan anses särskilt ”hård”, styrker bara att den agrara sektorn verkar i skuggan av krafter som är minst lika kraftfulla som enskilda politiska beslut.

En annan av bokens röda trådar är kvinnorna och deras roll i det agrara samhället. Redan i bokens början konstaterar författarna att jordbrukets gifta kvinnor och deras sysslor ända fram till mitten av 1960-talet var osynliga i den offentliga statistiken. Kvinnornas arbete har haft en tendens att inte räknas och bilden av den agrara driften har därför fått en orättfärdigt maskulin slagsida. Författarna har med all rätt tagit sig an uppgiften att balansera denna bild, men konstaterar också att allt mer av sysslorna på gården har blivit mannens i takt med den ökade graden av mekanisering. Kvinnornas göromål, t.ex. mjölkningen, har rationaliserats bort medan de sysslor man ändå hanterar, som arbetet vid datorn, anses ha låg status.

Bondhustrurnas, lantarbetarfruarnas och döttrarnas vedermodor illustreras många gånger i boken. Men det är som om detta inte räcker. Kvinnornas tillkortakommanden måste ges en språklig krydda så att läsaren verkligen förstår deras hårda lott. Bondhustrun *sprang* mellan hushåll och ladugård, hushållsarbetet var *oerhört* omfattande och husmor *hade tur* om hon fick någon hjälp etc. Att kvinnorna *flydde* jordbruket under 1900-talet är kanske inte att undra på. Vad mannen i hushållet gjorde under tiden är inte alltid lätt att veta då åkrarna *skördades*, höet *bärgades*, liksom av sig självt. Kanske *traskade* han bakom sin häst eller satt i sin dyra traktor och funderade över vilka roliga maskiner han skulle investera i till nästa år, medan hustrun fick vänta på den länge emotsedda diskmaskinen. En bok som ingår i en brett upplagd serie, och vars efterföljare lär vänta på sig åtskilliga decennier, borde kanske haft en mindre tendensiös hållning i dessa avseenden och presenterat en mer balanserad bild av arbetets möda.

Bortsett från detta är boken mycket läsvärd och befriande osentimental inför en epok som för många utgör ett öppet sår i jordbrukets historia. Den är välskriven och rikt illustrerad, även om den akademiska jargongen kanske inte gör den till den flitigast lästa på gymnasiebiblioteken. Istället torde studenter på högskolans grundkurser vara den huvudsakliga målgruppen. Förhoppningsvis kommer också en och annan jordbrukare att läsa den, om de mot förmodan skulle få lite tid över.

Stefan Höglin, Bäckaby

Ölands hästar. Remontuppfödning och annan hästavel på Öland. Text: Hella Schulze. Foto: PeO Larsson. Eget förlag 2004. 312 s., ill. ISBN 91-631-5165-0.

Bland det första ölandsresenärer ser när de kommer över Ölandsbron och det sista de ser när de lämnar ön, är en flock på ett 20-tal betande fullblodshästar. Hästen markerade, som Anders Johansson skriver i förordet till boken *Ölands hästar*, tillsammans med väderkvarnar och kyrktorn Ölands horisont. Hästflocken tillhör Lasse Wilner i Möllstorp, tredje generationen i en av Ölands mest kända uppfödarefamiljer av fullblodshästar.

Vad är en remont? Den frågan ställer sig de flesta när man läser bokens undertitel. Remonter var unga, vanligen varmblodiga hästar som uppfödades för militärt bruk, och såldes vanligen som treåringar. Öland var ända till den svenska arméns ”avhästning” omkring 1960 känt som ett av de viktigaste områdena för remontuppfödning. Genom boken har arkeologen och kulturhistorikern Hella Schulze och fotografen Per-Ole Larsson åstadkommit ett standardverk över fullblodsaveln och remontuppfödningen på Öland.

Boken kan delas in i tre avsnitt. I några inledande kapitel beskrivs hästhållning och hästavel före remontuppfödningstiden, bl.a. om hästen på Öland under forntid och medeltid, om den speciella ölandshästen och om Ottenby kronostuteri. I ett omfattande kapitel kommer remontuppfödarna till tals genom intervjuer som Hella Schulze gjort, huvudsakligen på 1990-talet och i allra sista stund. Många av de intervjuade är numera avlidna. Boken avslutas med ett antal kapitel om hästaveln både i landet i stort och på Öland, om organisationer, premierringar, utställningar och tävlingar, remontuppköp och remontdepåer. Och inte minst om de öländska stofamiljerna, om hingstar och hingsthållning m.m. Stofamiljerna, ofta uppkallade efter ”stammodern”, är upphov till många berömda hästar, olympiadsegrare bl.a. Ett rikt notsystem och en föredömlig käll- och litteraturförteckning ger den inbitne hästfantasten eller ölandsälskaren en mängd ingångar att läsa vidare.

Den lilla ölandshästen fanns i två varianter – den mindre s.k. kungshästen som endast var ca 105 cm i mankhöjd och en annan större, ca 130 cm i mankhöjd. Att ölandshästen helt dog ut under loppet av sent 1800-tal och tidigt 1900-tal har flera orsaker. Främst kanske lagar och förordningar under flera sekler till förmån för nya avelsmetoder och rasideal som gjorde att marknaden minskade. En annan var utmarksfördelningen,